

PREDGOVOR

Da li je 20. vek trajao sto godina, koliko se od jednog veka očekuje? Odgovor na to pitanje zadire u samu suštinu istorijske nauke, jer zavisi od načina na koji definišemo dominantine pojave u prošlosti. Periodizacija je rezultat našeg razumevanja istorijskih procesa, vrednosti na osnovu kojih određujemo šta je važno, a šta nije; gde je početak, a gde kraj. Zbog toga su hronologije i periodizacije pravi izrazi ubeđenja istoričara i načina na koji razume vreme koje proučava.

Čitavu debatu o trajanju 20. veka započeo je jedan od najvećih istoričara savremenog doba Erik Hobsbaum, čija knjiga *Doba ekstrema* nosi podnaslov: *Istorija kratkog dvadesetog veka 1914–1991*. Hobsbaum je pošao od toga da su fenomeni koji su odredili 20. vek počeli s Prvim svetskim ratom i da su se tada započeti procesi završili 1991, s ujedinjenjem Evrope. Zavodljiva teorija po kojoj je to stoleće trajalo 88 godina ima jake argumente u savremenoj evropskoj istoriji, koja jeste suštinski obeležena podelama, potresima i konfliktima, za koje se svi nadaju da su rešeni stvaranjem nadnacionalne Evropske unije.

Međutim, gledano iz perspektive Azije ili Afrike, Latinske Amerike ili Bliskog istoka, procesi, fenomeni, pa i periodizacija 20. veka izgledaju drugačije, čak suprotno od načina na koje ih vidi Hobsbaum. Mogli bismo reći da je, gledano iz vanevropskog sveta, 20. vek bio neobično dug, da traje već 135 godina, od 1880. do 2015.

Ima mnogo razloga za postavljanje takvih vremenskih granica. Ako je tačno ono što je rečeno na početku, odnosno da je svaka periodizacija posledica načina na koji istoričar razume ukupni istorijski tok, onda bi ovakva periodizacija, periodizacija dugog 20. veka, značila da je za njegov početak uzet trenutak kada je svet prvi put postao čvrsto povezan i međuzavisan. Takvo razumevanje savremene globalne istorije značilo bi da je ona počela s modernim imperijalizmom, negde oko 1880. godine, kada su evropske države krenule u „jagmu“ koja je dovela do prve podele sveta na interesne sfere, što je prvi put ujedinilo čitavu zemaljsku kuglu u jedinstveni sistem međunarodnih odnosa. Evropa je bila neupitni centar tog sveta, ona ga je držala pod svojom kontrolom, zavađala i mirila, koristila ga

i u njega investirala. Funta je bila njegova moneta, a Grinič početni meridijan na osnovu kojeg su upravo tada počele da se izračunavaju vremenske zone. Bilo je to doba Druge industrijske revolucije, koja je omogućila da se svet poveže na nove načine, da ga pokreću nafta i struja, da komunicira preko telegrafa i radija.

Taj svet s kraja 19. veka bio je multipolaran, njegovi politički centri su bili u Londonu, Parizu, Berlinu, Beču, Istanbulu, Rimu, Petrogradu. Sve više i u Vašingtonu i Tokiju. Bile su to prestonice velikih sila koje su se nadmetale u ambiciji da podele svet, da zavladaju kolonijama, interesnim sferama. Iz te konkurencije nastali su prvi saveznički blokovi, Centralne sile (1879, 1882) i Trojna antanta (1904, 1907), koji su podelili svet na dva pola. Takva podela je opstala, iako u veoma različitim istorijskim okolnostima i sa promenjenim glavnim učesnicima i linijama podela, sve do raspada SSSR-a i Istočnog bloka. Naime, i podela na dva bloka u Drugom svetskom ratu, kao i ona u Hladnom ratu s centrima u Vašingtonu i Moskvi zadržala je istu suštinu – svet je bio podeljen između dve ključne gravitacione tačke. I uz to, te tačke pripadale su evropskom ili zapadnom kulturnom i političkom krugu.

Odnosi su se bitno promenili sa slomom SSSR-a, kada je svet postao unipolaran, sa samo jednom dominantnom supersilom – SAD-om. Takvo stanje trajalo je kratko, svega desetak godina, do početka novog milenijuma, kada su odnosi u svetu ponovo počeli da se menjaju. Globalizovani svet i ekonomska kriza iz 2008. stvorili su nove svetske centre. Zbog toga možda možemo da postavimo pitanje da li prisustvujemo rađanju sveta sa više važnih centara, od Tokija, Pekinga, Nju Delhija, Džakarte, Pretorije, Abudže, Brazilije, Ankare, do Brisela, Vašingtona i Moskve? Od nekadašnjih sedam ili osam najrazvijenijih država sveta (G7, G8) poslednjih godina napravljene su nove organizacije (G21, G22, G20+), koje svedoče o razvoju ranije nerazvijenih, o pojavi novih gravitacionih tačaka koje na potpuno nov način definišu balans moći u svetu. Budućnost će pokazati u koju će fazu međunarodnih odnosa ući novi globalni svet, ali mogli bismo ovu knjigu da započnemo pretpostavkom da se svet možda ponovo vratio na multipolarnost, kakvu je imao pre stvaranja prvih blokova, krajem 19. veka. To bi značilo da je tek sada, 135 godina nakon nastanka modernog imperijalizma, došlo do globalnog pomeranja moći, da je svet ostao bez nespornog centra. Prvi put se gravitacione tačke nalaze i izvan zapadnog ili evropskog kulturnog kruga, prvi put nema jasno određene podele na države centra i države periferije.

Tako postavljene hronološke granice značile bi da je u izboru kriterijuma i najvažnijih fenomena koji određuju savremeno doba ključno bilo stanovište po kome je savremeni svet određen procesima globalizacije, procesima koji su, na ranije nezamisliv način, smanjili prostor i ubrzali vreme. Ali, i tu nailazimo na veliku historiografsku debatu i pitanje: kako definisati globalizaciju? Upravo je to

jedna od najvažnijih tema današnjih historičara, politikologa, ekonomista, ekologičara, međunarodnih pravnika. Definicija je mnogo, reakcija i kritika još više.

U političkom diskursu, globalizacija se napada sa sasvim suprotstavljenih pozicija i sa kontradiktornim argumentima. S desna, ona se kritikuje kao poništavanje nacionalnih identiteta i posebnosti, kao marš američke ili amerikanizovane popularne kulture i potrošačke civilizacije, koji potire tradiciju i unifikuju svet u jeftinom pakovanju. S leve se u globalizaciju upire kao u silu koja je zamenila kolonijalizam, koja je donela novu podređenost siromašnih delova sveta bogatim, koja je produbila razlike, koja eksploatiše više nego što je to ikada bio slučaj u starijoj prošlosti.

U stručnim debatama može se naći veoma mnogo, jednako sukobljenih polazišta. Ipak, u ovoj knjizi poći će se od najjednostavnije definicije, po kojoj je globalizacija proces međuzavisnosti između država, u kome se događaji u jednom delu sveta osećaju svuda, pa i u najudaljenijim krajevima kugle. Radi se o procesu širenja, produbljivanja i ubrzavanja međuzavisnosti između svih delova sveta, pri čemu podela na unutrašnju i spoljnu politiku gubi smisao. To je multidimenzionalni proces koji nije svodiv samo na jednu pojavu. Taj proces je ekonomski i politički, kulturni i ekološki. Utiče na sve aspekte društvenog života – od obrazovanja do kriminala, svakodnevice, načina ishrane i mode do terorizma. Radi se o promenama u oblasti komunikacija i informacija, demografije i novih migracija, slabljenju starih i stvaranju novih prirodnih resursa, narastanju transnacionalne i transkontinentalne ekonomije.

Mnogi pogrešno misle da je globalizacija samo drugo ime za amerikanizaciju ili vesternizaciju. Naprotiv. Sada je već jasno da su procese globalizacije najviše iskoristile upravo zemlje izvan kruga nekadašnjeg centra, zemlje nekadašnjeg Trećeg sveta. Zbog toga neki historičari govore o tome da se klatno moći u svetu pomerilo dva puta: prvi put s istoka (Dalekog i Bliskog) na zapad, nakon 1492. godine i ulaska američkog kontinenta u evropsku orbitu; i drugi put sada, kada je došlo do slabljenja zapada i povratka klatna na istok i, po prvi put u istoriji, jačanja država na južnoj polulopti. Zato bismo kao mogući kraj dugog 20. veka mogli da uzmemo upravo kraj 2014. godine, kada je, po ukupnoj vrednosti bruto domaćeg proizvoda merenog po paritetu kupovne moći (PPP), Kina pretekla SAD na mestu prve ekonomije sveta. Od Prve industrijske revolucije to je mesto pripadalo državama zapada, prvo Velikoj Britaniji, a zatim, od kraja 19. veka, SAD-u. Zbog toga sve više teoretičara govori o devesternizaciji svetske istorije, o globalizaciji kao progresivnom otvaranju za druga, nezapadna iskustva. To bi značilo da je globalna istorija, istorija bez hegemonije.

Dakle, u ovoj knjizi se polazi od toga da je globalizacija istorijska realnost, rezultat duge transformacije svetske politike i ekonomije, koji svakodnevno utiče na

živote svakog od nas. Da bih sve to slikovitije predstavila, navešću primer kojim počinjem svaku školsku godinu. Kad su se pojavili eksterni hard diskovi, poželela sam da sebi kupim jedan. Nažalost, cena je bila prilično visoka, pa sam morala da sačekam. Kad sam sledeći put bila u prilici da ga kupim, cena je bila značajno viša i ponovo je prevazilazila moj budžet. Na moje pitanje o čemu se radi i zašto je toliko poskupelo, iznenađeni prodavac mi je, kao da se to podrazumeva, rekao: „Pa zbog kiša na Tajlandu“. Malo sam se uvredila pomislivši da me ismeva, ali je on, videviši moj izraz lica, ubrzo objasnio da to nije šala, već da se većina eksternih diskova proizvodi na Tajlandu, da je tamo zbog globalnog zagrevanja došlo do klimatskih poremećaja i rekordnih padavina s poplavama koje su uništile neke od fabrika, pa su cene skočile u celom svetu. U toj priči je sadržana čitava definicija globalizacije: tu su i treća industrijska revolucija i proizvodnja na Tajlandu i klimatske promene, svetske cene i tržište. Takva definicija globalizacije je vrednosno neutralna, ni pozitivna ni negativna. Ona polazi od toga da se globalizacija desila. Da je ona istorijska činjenica. Bolje je da je razumemo nego da joj pružamo otpor i trošimo energiju kao da se bunimo protiv točka.

*

* *

Knjiga koja je sada pred čitaocima nije istraživačko delo. Ona to ne bi ni mogla biti, jer ni čitavi naučni instituti ne bi mogli da urade dubinska istraživanja istorije čitavog sveta u tako dugom vremenskom razdoblju. Ona je nastala kao sinteza naučnih radova drugih istoričara, na osnovu drugih velikih sinteza i pojedinačnih knjiga koje obrađuju pojedine regione ili države. Te knjige nabavljala sam poslednjih deset godina, od kada smo na Katedri za opštu savremenu istoriju u okviru bolonjske reforme odlučili da uvedemo predmet *Vanevropski svet u savremenom dobu*. Bila je to ideja našeg preminulog kolege i prijatelja prof. Miroslava Jovanovića, koji je rekao da je krajnje vreme da na Filozofskom fakultetu počne da se izučava istorija čitavog sveta i da je evrocentrični pristup nedovoljan za razumevanje savremenog sveta. Zahvalna sam mu na tome.

Tokom priprema za novi predmet brzo se videlo da literature na srpskom i njemu bliskim jezicima nema. Jedinствене istorije sveta nisu prevedene, dok su istorije pojedinih regiona ili velikih sila nezadovoljavajuće, jer se najčešće odnose na njihovu ukupnu i bogatu istoriju, pa je 20. veku posvećen samo mali broj strana, uglavnom na kraju knjige, više kao zaključak. Postojeće prevedene istorije Hladnog rata daju nešto bolje preglede, ali uglavnom prate koncepcije svojih autora, kojima glavni cilj nije bio da ravnomerno predstave razvoj različitih delova sveta, već da ukažu na odabrane fenomene.

Ipak, ova knjiga se razlikuje od korišćenih istorija sveta. U prvom redu, vodilo se računa da u njoj budu ravnomerno zastupljeni svi delovi sveta, što u drugim knjigama često nije slučaj. Vodilo se računa i da budu jednako tretirani svi vremenski periodi, dok su u većini istorija sveta razdoblja ratova i ratnih operacija dati samo u šturim crtama, budući da je naglasak stavljen na međunarodne odnose. Mnogi autori opredelili su se za praćenje isključivo međunarodnih odnosa, dok unutrašnjem stanju u pojedinačnim zemljama, njihovim političkim, ekonomskim i društvenim promenama nije posvećen prostor, iako se bez toga ni promene u spoljnoj politici ne mogu razumeti. Zato je prilikom pisanja ove knjige postojala i dodatna motivacija, jer na srpskom jeziku nema ni posebnih monografija koje bi se bavile unutrašnjim razvojem čak ni najznačajnijih država sveta. Uložen je i napor, mada za to nije bilo dovoljno prostora, da se progovori i o važnim društvenim ili kulturnim fenomenima koji su obeležili savremeno doba. Namera je bila da se pokaže sva složenost istorije, u kojoj na događaje istovremeno utiče čitav niz faktora, od politike i ekonomije, do prirodnih pojava. Svaki istorijski događaj je mozaik sastavljen od mnogih kockica i nikada nije svodiv samo na jedan uzrok, čime se obara svaka teorija zavere. I ništa u istoriji nije moralo da se desi tako kao što se desilo i uvek je bilo onih koji su tvrdili i ukazivali da može biti drugačije. To je važna potka ove knjige koja bi trebalo da pokaže da istorija nije sudbina, niti prirodna sila, da je ona, u prvom redu, lekcija o odgovornosti.

Ova knjiga nije objektivna slika sveta. I u mojim drugim knjigama pisala sam o tome da ne verujem nikom ko kaže da on lično, kao istoričar, u svojim knjigama ne postoji, da ima moć da samog sebe poništi. Svaka knjiga slika je svog autora i vremena u kome je nastala. I mislim da je to osnovni kvalitet svake knjige, jer je ona slika i pejzaža i pejzažiste. Svet ne izgleda isto gledan iz Tokija ili Vašingtona, Pekinga, Nju Delhija ili iz Beograda. Različita su istorijska iskustva, različiti su sistemi vrednosti, konteksti, odnosi moći... Ova knjiga pisana je iz pozicije „male države“, što nije slučaj s knjigama koje su korišćene prilikom rada na ovoj temi. Te knjige su bile uglavnom američke, britanske ili francuske provenijencije i neminovno su odražavale stavove istoričara koji prošlost posmatraju iz perspektiva tih velikih sila.

Ne samo što je knjiga pisana iz pozicije „malih država“ već je i pisana u njihovo ime. Pri tom, ona nije izraz bunta, ne poziva na antagonizam, antiglobalizam, otpor. Naprotiv. Toga nam je ovde, na Balkanu, bilo sasvim dovoljno. Cilj ove knjige je da prikaže istoriju savremenog sveta, mehanizme na kojima počivaju međunarodni odnosi, kako postupaju „veliki“, a kako se u tome mogu snaći „mali“, kako je moguće izvući maksimum za sebe, ako znate šta hoćete. Ono što je bilo prepreka u pisanju ove knjige je nemogućnost da se, zbog jezičkih barijera, koriste historiografije svih obrađenih zemalja. Nažalost, knjiga je zasnovana

na mejnstrim historiografijama, koje sliku sveta boje svojim bojama. Trudila sam se da te knjige čitam „svojim očima“, a trudila sam se da događaje predstavim iz više perspektiva, ako ništa drugo da bi se videlo koliko različita mogu biti tumačenja istih događaja.

Knjiga koja je pred čitaocima nije politički neutralna. Ona je pacifistička, jer na svakoj svojoj stranici pokazuje dokle dovodi nasilje. Zasnovana je i na idealu ljudskih prava, kao univerzalne vrednosti, kao potrebe svih ljudi. Jednostavno verujem da svi ljudi treba da imaju pravo na život, na rad, na jednakost pred zakonom, na pravično suđenje, slobodu izražavanja i ne razumem zašto su ti ideali toliko osporavani u današnjem svetu i tako teško ostvarivi. Ova knjiga je jasno opredeljena protiv svih totalitarnih, autoritarnih i antidemokratskih režima, kao i pokušaja da se slobode suze ili ukinu. I, na kraju, pisana je sa pozicije žrtava, uvek i u svakoj prilici.

Kad su ovakve knjige u pitanju, nema dobre strukture. Nijedna podela na poglavlja neće rešiti sve probleme koji stalno iskrsavaju. Dobar je primer Vijetnamski rat, kao što mi je na to s pravom ukazala recenzentkinja Ljubinka Trgovčević. To je događaj koji je trajao 29 godina i on bi se kao celina daleko bolje razumeo da je stavljen u jedno poglavlje. S druge strane, na njegove faze odlučujuće su delovale i unutrašnje mene u SAD-u i promene koje su se u odnosima moći dešavale tokom svih tih godina. Bez njih se unutrašnja dinamika tog rata ne može razumeti. Zato je taj fenomen, kao i svi drugi, podeljen po različitim poglavljima i stavljan u vremenske okvire i političke kontekste koji ga objašnjavaju.

Ono što mi se nikako ne dopada u ovoj knjizi je to što je najveći prostor posvećen krizama, previranjima i konfliktima. To je dovelo do toga da nekih mirnih, razvijenih i stabilnih država, kao što su Kanada, Australija ili Novi Zeland, u ovoj knjizi i nema. Takođe, nekim državama je posvećen značajan prostor u razdobljima kada su prolazile kroz unutrašnje potrese ili kada su izazivale spoljnopolitičke probleme, dok su gotovo zaboravljane u vremenima kada su bile prosperitetne, kad su vodile mirnodopsku politiku i bile stabilne, kao što je slučaj s Japanom posle Drugog svetskog rata. Ti propusti su posledica ekonomisanja s prostorom, ali opravdanja nema, jer dobijamo pogrešnu sliku prošlosti i sadašnjosti, u kojoj su krize i ratovi najvažnije pojave u istoriji, što naravno nije tačno.

Ove knjige ne bi bilo da nije bilo velike podrške moje okoline. Na prvom mestu, zahvalnost dugujem recenzentima prof. Ljubinki Trgovčević i prof. Milanu Ristoviću za sve strpljenje, savete i požrtvovanje dok su me podsticali, hrabрили i pomagali mi da knjiga bude bolja. Bilo mi je lakše da radim sa stalnom svešću da su oni tu i da će uočiti propuste, greške, nejasnoće. Mnogo mi je pomogla i Sanja Radović, doktorantkinja i demonstratorica na Odeljenju za istoriju. Ona se bavi istorijom Kine i pomagala mi je da razumem tu veliku državu, da bolje objasnim

čitaocima neke pojave u njenoj istoriji i da tačnije transkribujem imena navođenih ličnosti.

Mojoj porodici je bilo najteže, jer poslednjih šest godina, koliko sam radila na ovoj knjizi, nisam uvek bila „mentalno prisutna“. Muž me je junački podnosio, a moja mama Vera je uspela u tome da sve bude pod kontrolom i da izgleda kao da je stanje redovno. Posebnu zahvalnost dugujem mojoj ćerki Ani, koja je navikla da je slušam više gledajući u lap top nego u nju, i koja je to razumela. Ako je za utehu, bar sam stalno bila kod kuće. I njoj i meni mnogo su pomagale njene drugarice Tijana, Maja, Tara i Anđelija, koje su poslednjih godina vikende provodile u našoj kući da bih ja mogla tajno da radim, a da Ana to manje oseti. Hvala im.

U Beogradu, 5. aprila 2015. godine